

Занаяти, дизайн, мрежи

Кристин Расолкова

Въведение

Настоящият кратък текст може да послужи като основа за разговор по темата и насочване на проект „Европейска мрежа за занаяти & дизайн“ в полезни и интересни посоки на развитие. В него е използвано проучване на занаятите в емблематичен занаятчийски регион в страната, което позволява да се извлекат някои основни нужди на занаятите на основата на събраните данни. Това би спомогнало да се насочи по-добре дейността на бъдещата Европейска мрежа за занаяти & дизайн. Същевременно текстът използва и информация за средата и начинът, по който занаятите и дизайнът съществуват в част от северните страни, която на свой ред поражда интересни сравнения и вдъхновения.

Текстът има своите естествени ограничения. Той няма строго академични задачи, а представлява гледна точка върху съществуващи парадигми в областта на занаятите, тяхната връзка с дизайна и разбирането за традиция и автентичност.

Проект „Европейска мрежа за занаяти & дизайн“ е замислен и се изпълнява от „Фабриката“ в Габрово и се финансира от Програмата за подкрепа на неправителствените организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство със средства, осигурени от страните донори Исландия, Лихтенщайн и Норвегия.

„Фабриката“ работи в Северен централен регион, където занаятите са процъфтявали в продължение на дълъг период и се възприемат и днес като важен ресурс за развитие. Това определя и задачите на проекта – да спомогне за включването на занаятите в съвременния живот с различни техни аспекти – културни, икономически, социални, исторически, технологични и пр. За тази цел проектът се съсредоточава върху подготовката за създаване на мрежа, свързваща хора, организации и институции от България и страни от ЕИП, които работят в областта на занаятите и дизайна. Мрежата ще бъде отворена за приобщаване и на трети страни в следващ период на развитие на проекта. Обикновено ефективността на мрежите зависи от конкретността на целите, ясните задачи и принципи на участие на партньорите, а също и от средата, в която работи. Това налага и бъдещата мрежа по този проект да бъде поставена в контекста на нуждите и разбиранията за занаятите в страната и практиките на развитие на занаятите и дизайна в страни от ЕИП.

Проучването, озаглавено „Културният потенциал на народните и художествени занаяти“ разглежда съвременното състояние и проблеми на народните и художествени

занаяти на територията на Габрово, Троян, Ловеч и Трявна. То е правено през 2015 година и събраните данни са в резултат на теренна работа, проучване на документи, анкета и интервюта с повече от 50 респондента. Проучването е ценно с използването на разнообразна експертиза, предлагането на типология на занаятите, преглед на правната и институционална рамка, в която съществуват занаятите, както и опит за представяне на пазара на занаятчийски произведения и умения. Целта на проучването е да покаже, че занаятите като форма, изразяваща културни ценности имат непреходна стойност и да потърси начини, чрез които занаятите могат да намерят мястото си в съвременния живот. Това е и пресечната точка между проучването и проекта „Европейска мрежа за занаяти & дизайн“. В този текст ще потърсим единствено какво можем да научим от изследването за занаятите, което може да бъде от полза за проекта без да се спираме подробно на неговите особености.

Картината, която ни дава проучването очертава една занаятчийска общност и разбиранията на нейните членове по различни въпроси като предаване на традицията, наследственост в занаята, ролята на образованието, границите между традиционни, художествени и съвременни занаяти и приложни изкуства, конкуренцията, пазара на продукти и на умения, отношението към институциите и очакванията към тях, държавната намеса и политика, административните и правни регулации, и други. Занаятите са представени по групи според материала за работа - дърво, глина/ камък, метал, кожа, текстил, иконопис, производство на храна и хранителни продукти. Всяка група обхваща различни видове занаяти и общото многообразие е значително.

Не трябва да се забравя, че като всяко обобщение и това има своите ограничения и неточности. Общият профил обаче е сравнително ясен.

В общността на занаятчиите преобладават мъжете на средна възраст (33-45 години) и със средно и средно професионално образование. Те са овладели занаята си съчетавайки формално образование, наследствено предаване на умения и допълнително обучение. Повече от една трета са наследствени занаятчи и предаването на традицията се възприема като основна ценност и задължение. Почти половината упражняват занаята/те си като основна професия и в някои случаи го развиват като семен бизнес. За по-малка част занаятчийството е допълнителна дейност. Цялата общност изразява негативно отношение към липсваща адекватна държавна политика, нелоялна конкуренция и евтин внос на масово индустриално произведени занаятчийски продукти както и към неясната или пасивна роля на някои професионални организации. За всички занаятчи мястото на практикуване на занаята е особено важно и повече от половината притежават собствена работилница. Повечето от тях не познават пазара на занаятчийски продукти в ЕС, нито възможностите да продават на него. Основният пазар остава този в страната, който е слаб и неорганизиран. Въпреки, че занаятчийски стоки се предлагат на няколко места - в майсторски работилници, по панаири и събори, на изложения, в галерии и магазини, част от занаятчиите предпочитат да работят по поръчка.

Възможностите на електронната търговия остават слабо познати. Ползването на Интернет за професионална информация е незначително и само от по-младите занаятчии.

В сърцевината на тази общност стои разбирането, че традицията и автентичността на упражняваните занаяти трябва задължително да се запазят и предадат на следващите поколения, както и уменията на майсторите в занаята.

Заедно с това има и въпроси на които общността няма единен отговор. Съществува известна неяснота и несигурност в разграничаването на традиционни, народни, художествени, съвременни занаяти и приложни изкуства, което е свързано донякъде и с разбирането за традиция и автентичност, авторска интерпретация и сувенир. Неясно изглежда и бъдещето на занаятите в очите на много от майсторите. Част от противоречията идват като логичен резултат от процеси в занаятчийството и средата, в която то съществува. След период на разцвет, започнал през Възраждането, идват времена на различни неблагоприятни промени, за да се стигне до все по-слабото присъствие на занаятчийски продукти в ежедневието, загуба на умения, изчезване на занаятчийството се откроява преди всичко необходимостта да се преведат понятията за традиция и автентичност на съвременен език и съобразно особеностите на живота в 21 век занаяти и най-вече на познанията, разбиранията и културата, които позволяват на съвременното общество да оцени занаятите като памет – историческа, културна, художествена, технологична - и да положи усилия да я запази. Липсва също и нагласата да се свържат занаятите с развития в дизайна и новите технологии, каквито има в други страни. Данните от проучването показват една затворена общност, уязвима поради неспособността си и липсата на възможности да се справи сама с проблемите си и да намери отново място в съвременния живот. Вътрешната динамика на общността показва разкъсване на важни връзки, загуба на качество, нестабилност. В известен смисъл занаятчийската общност съществува в едно междувремие – между разцвета, последван от упадък и бъдещите трансформации, необходими за да присъства в съвременността. Така сред **основните нужди** на; да се намерят живи форми, чрез които да се запазят уменията и качеството на занаятчийските продукти; да се отвори занаятчийската общност към пазари извън страната и към контакти с колеги в други страни; да се започнат действителни промени в институциите и регулацията, свързани със занаятите; да се развие култура на познаване, запазване и развитие на занаятите в страната, и не на последно място да се разпознае специфичното занаятчийско умение и познание (techne) в сродни на знанията области, с които те имат естествена връзка.

Особено трудни въпроси, които изискват отговор са: Как могат да се запазят и развият традиционните занаятчийски умения и автентичността на производството и продуктите в съвременния свят на нови технологии и масова индустриална продукция? Къде и как занаятите могат да намерят място в тези условия?

Поради спецификата си занаятчийското производство изпитва затруднения да се впише в съвременния начин на живот в много страни. Средата, в която съществуват

занаятите в някои северни страни, обаче, е устроена така, че да им даде нови възможности като ги поставя в нов контекст. Тук ще отбележим само два подхода, а също и някои интересни практики и проекти без стремеж към изчерпателност, а само като основа за бъдещо по-обширно и задълбочено развитие на темата. Северните страни се отличават със системни и дългогодишни общи и синхронизирани действия в редица области, сред които са и дизайна, занаятите, изкуствата и технологиите. Един от твърдо установените **подходи** е свързването на занаятите със сродни области, които изискват и развиват специфични умения. Така поставянето им в по-широк контекст им дава повече възможност за грижа и признание от страна на обществото и ги свързва пряко с нуждите от изграждане на познание и способност за решаване на проблеми в съвременния живот. Следващите примери са от областта на образованието и културната политика.

В училищната програма на всички северни страни са включени предмети по изкуства и занаяти и те се смятат за предметите, които развиват творческите способности на децата. Има изследвания върху учебните програми в основното училище в тези страни, които задълбочено и прецизно разглеждат ролята на изкуствата и занаятите за креативността и способността за намиране на иновативни решения като изкуствата и занаятите са поставени в рамката на обучение по дизайн. Иновативността се отбелязва изключително само в учебните програми по занаяти. Философията на тези изследвания е, че обучението по дизайн чрез изкуствата и занаятите научава децата как да се справят с бъдещи предизвикателства като прилагат наученото в реални ситуации в живота си. Те са окуражени да търсят нови, творчески начини да правят нещата вместо да следват рутината и да приемат традициите като даденост. Изследователите дават дефиниции на понятията, с които работят и дизайнът е определен като процес, който свързва креативността и иновативността с човешките нужди, а иновативността се разбира като творческо решение на определен проблем.

През 2009-2010 г Съвета на министрите на северните страни финансира изследователски проект, озаглавен „Креативност, иновативност и предприемачество в образованието (проект CIE). Целта на изследването е да разбере доколко тези понятия присъстват в различните нива на образование в северните страни. Т.нар. „изкуства и занаяти“ включват музика, спорт, изкуства, вкл. и визуални, домашна икономика и занаяти (sloyd)¹. В отделните страни занаятите са в различна „компания“ – в Норвегия предметът „изкуства и занаяти“ обхваща визуална комуникация, дизайн, изкуства, архитектура. В Исландия „изкуствата“ включват музика и визуални изкуства. Във Финландия този предмет се състои от музика, визуални изкуства, занаяти (sloyd) и спорт.

Кое е интересното тук? Най-близко до това северно разбиране и практика е обучението по трудово в българските училища. Близостта обаче е само формална, а

¹ Sloyd е система на занаятчийско образование, въведена във Финландия в 1865 г. Понятието се превежда като „занаят“ и обхваща предимно, но не само, работа с дърво, сгъване на хартия, шиене, бродерия, плетене на две и една кука и др. Sloyd е част от задължителната училищна програма в Швеция, Дания, Финландия и Норвегия.

разликите са съществени. В българското образование натрупването на познания и решаване на проблеми в реалния живот с помощта на умения, които се възпитават чрез занаяти, изкуства и дизайн не е цел и не е ценност, така както е в Норвегия, Исландия и особено във Финландия. Затова и при нас не се търси връзка между занаятчийските умения и познания и области като изкуства и дизайн, които изискват специфични естетически и технологични умения; не се проследява развитието на тези умения в професионалното образование, губи се принадлежността на занаятите към творческите индустрии².

Друг пример за използване на занаятите за решаване на съвременни нужди на обществото дава департамента по образование на университетът на Турку във Финландия (който е в 1% на най-добрите университети в цял свят). Той извършва изследователска работа в дисциплината „занаяти, дизайн и технологии“ (CDT education) и работи по програми за обучение на училищни преподаватели по този предмет.

The Cultural Rucksack³ е национална програма в Норвегия, която обхваща начално и средно образование, т.е. тя е предназначена за ученици от 6 до 19 години. Програмата е изключително успешна, съществува от 2001 г и вече покрива и горните степени на средното образование. Интересното в нея е, че тя осъществява правителствената културна политика, в която занаятите намират своето естествено място наред с форми на културен израз като изпълнителски и визуални изкуства, кино, музика, литература и културно наследство.

Друг подход в подкрепа на занаятите в северните страни е поддържане на добре организирана професионална среда, в която институциите и организациите, свързани със занаятите имат много лица и задачи, независимо от профила си - правителствени, НПО, частни, професионални или бизнес ориентирани, местни или международни мрежи. Исландия и Норвегия дават добър пример за тяхната ефективност и задължително присъствие в интернет пространството.

CRAFTS AND DESIGN (HANDVERK OG HÖNNUN) е частна организация с нестопанска цел, която е посветила работата си на развитие, представяне и опазване на исландските занаяти, приложни изкуства и дизайн. Работата ѝ се финансира от министерството на образованието, науката и културата на Исландия. Въпреки, че занаятите в Исландия са сравнително малко на брой (изработка на мебели от дървен материал, изхвърлен по бреговете; работа с вълна, сребро, стъкло, керамика и риболовни съоръжения) грижата за тяхното запазване и развитие е сериозна. В това отношение дейността на CRAFTS AND DESIGN е впечатляваща – тя поддържа публично достъпна информация за изложби, база данни на исландски занаятчии, художници и и дизайнери. Представени са занаятчии,

² Творческите индустрии включват 9 сектора: реклама и маркетинг; архитектура; занаяти; дизайн (продуктов, графичен и моден); филмопроизводство, телевизия, видео, радио и фотография; ИТ технологии, софтуер и компютърни услуги; издателска дейност; музеи, галерии и библиотеки; музика, изпълнителски и визуални изкуства.

³ Буквалният превод на The Cultural Rucksack е „Културната раница“.аб

които правят керамика, работят с рибя и животинска кожа, майстори на стъкло и на изделия от рог и кост, производители на музикални инструменти, бижута, хартия и тръстика, текстил, тъкачество и обработка на дърво. Всеки месец организацията представя работата на един майстор или художник, дава информация за пазари, панаири и събития, свързани със занаятите и дизайна в Исландия, и издава всяка втора година книга с представяне на исландските занаяти и дизайн. На нейната интернет страница има информация за музеи на изкуствата в Исландия, изложбени пространства, галерии и линкове към интересни страници в интернет.

Една от интересните интернет страници е Culture and craft (<http://www.cultureandcraft.com/>), която показва характерната дейност на исландски майстор занаятчия и мащабите, в които работи. Страницата представя работата на жена, която работи с вълна, боядисва я, плете, шие и бродира. Тя научава занаята от баба си. По-късно добавя към уменията си и изработката на сребърна бижутерия, работа с кожа, стъкло, калиграфия и дърворезба. Страницата представя дейността ѝ като учител и ателиетата, които води и които често са част от пътувания по места, свързани с вълната и обработката ѝ.

Някои от занаятчийските производства в Исландия като например създаването на керамични изделия от исландска глина и обработката и щавене на кожи са част от големи международни занаятчийски мрежи като Economuseum international (www.economusee.com) които показват съответните занаятчийски производства на живо и в естествена среда.

В Норвегия към тази международна мрежа са включени една от последните фабрики за производство на обувки; производството на малки буренца за съхраняване на норвежка аншоа; четири поколения производители на предена вълна; семейна килимарска работилница; фондация, създадена да запази изкуството на строене на традиционни дървени лодки; студиото на жена, майстор занаятчия на стъклени изделия; традиционна семейна ферма, разположена на фиордите; потомствена семейна работилница за изработка на дървени фигури и скулптури; бъчварска работилница за съхранение на рибни продукти; работилница за производство на филц, най-старото текстилно умение.

Освен широкия контекст, в който съществуват занаятите в северните страни и много добрата институционална среда проучвателската работа, количеството и качеството на изследователски проекти върху различни аспекти на занаятите и дизайна в северните страни е значително. Трудно е дори самото им изброяване. Един от форумите, които работят за взаимодействие между северните страни по отношение на образованието, изследователската работа и развитието в областта на изкуствата, занаятите, обработката на дърво и текстил, както и на подготовката на преподаватели по тези дисциплини е NordFo (Nordic Forum for Research and Development in Craft Design). Особено ценна е

серията Techne, в която форумът публикува изследвания върху обучението по изкуства и занаяти и техни научни аспекти. Информацията е достъпна и на английски език.

Към казаното до тук трябва да се добави и факта, че занаятите в северните страни споделят и някои от проблемите и въпросите, пред които се изправят и занаятите в България и в други страни като например връзките между поколенията занаятчии и художници, приемствеността или липсата на такава. Норвежката организация Norwegian Crafts, която представя съвременни норвежки занаяти чрез изложби, панаири и критически материали съобщава за международен семинар (на 14 април 2016), на който ще бъде представена изложбата Tendencies 2016 (март 19 - юни 8 2016) в Осло. Изложбата е ежегодна от 1970 година насам и е една от най-значимите изложби на изкуства и занаяти в Норвегия и в северните страни изобщо. През тази година изложбата разглежда разделянето на поколенията в занаятите в Норвегия и в други северни страни. От една страна е поколението на младите художници, занаятчии и дизайнери, които се появяват в много и различни пространства (магазини за дизайнерски продукти, биналета на изкуствата, художествени галерии, списания за интериорен дизайн). От друга е поколението на по-старите майстори, които вече са спечелили общественото доверие и почит с уменията си и историческото значение на работата си. Това разделение на поколенията е показано чрез различни художествени подходи.

Кратки основни посоки ра развитие на проекта

Казаното до тук може да даде някои най-общии насоки за развитие на Европейска мрежа за занаяти & дизайн.

Мрежата е замислена да работи във виртуална среда, което ще й даде свободата да поддържа богато съдържание и разнообразни дейности.

Вероятно името на мрежата трябва да се обмисли като се има предвид големия брой вече съществуващи местни и международни мрежи, свързани със занаятите и дизайна. Тя трябва да има много точен и конкретен фокус, за да намери мястото си сред тях и естествено да бъде поне двуезична.

Сред основните й задачи може бъде представянето на различни аспекти на български занаяти – технологии, художествени решения на практически проблеми, символни значения, обществено присъствие, сравнения с подобни продукти и умения в други страни, представяне на занаятчийски места в България и др.

Мрежата може постепенно да създаде нещо подобно на банка от примери за добро съвременно разбиране за традиция и автентичност; както и на интересни форми на представяне на занаятчийските умения и продукти.

Уместно е мрежата да поддържа и изследователска част с достъп до изследвания на занаятите в страната и в северните страни, които имат отношение към проблеми на занаятите в България.

Необходимо е мрежата да поддържа и поредица от тематични практически срещи и ателиета, където занаятчии и дизайнери от няколко страни могат да работят заедно.

Мрежата би могла да дава и информация за възможности за резиденции и практики на български занаятчии в северни и други страни.

Предвид всичко казано до тук основната задача на тази бъдеща мрежа не е да реши проблемите на занаятчийската общност в България, но да започне процес на промяна в общественото и институционално мислене за занаятите в страната. Тя може да покаже едно разбиране за занаятите, в което няма носталгичност и в което те не са изключени от живота, а са търсени, необходими и се развиват.